

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

# ΦΥΣΙΚΟ, ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

### 3.1. Γεωγραφική θέση

Η Πιερία απλώνεται στο νότιο άκρο της Μακεδονίας. Ορίζεται ανατολικά από τον Θερμαϊκό κόλπο, βόρεια από τον ποταμό Αλιάκμονα, δυτικά από του ορεινούς όγκους των Πιερίων, του Τιτάρου, του Άνω και Κάτω Ολύμπου και νότια από την κοίτη του ποταμού Πηνειού, από τα Τέμπη έως τις εκβολές του. Η αρχαία Πιερία βρισκόταν, επίσης, στο νότιο άκρο της αρχαίας Μακεδονίας<sup>278</sup>, και είχε μεγαλύτερη έκταση προς τους ποταμούς Αλιάκμονα<sup>279</sup> και Πηνειό<sup>280</sup>. Αυτή λοιπόν η γη της Πιερίας, ανήκε στην «*παρά θάλασσαν*

*Μακεδονία*» του Θουκυδίδη<sup>281</sup> ή, όπως την ονόμαζε ο Ηρόδοτος,<sup>282</sup> στην «*Κάτω Μακεδονία*»<sup>283</sup> ή ακόμη στην «*Τρίτη Μεριίδα*»<sup>284</sup>, σύμφωνα με τον Διόδωρο<sup>285</sup>.

Η θέση «*Τρία Πλατάνια*» βρίσκεται στο νοτιοανατολικό άκρο της Πιερίας, στον Πλαταμόνα<sup>286</sup>, στην πεδινή παραθαλάσσια περιοχή ανάμεσα στα Τέμπη και τον Κάτω Όλυμπο. Είναι ελαφρώς κεκλιμένη από νότο προς βορρά και έχει υψομετρικό σταθερό 14 μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας. Οι σύγχρονες εκβολές του Πηνειού στα νοτιοανατολικά απέχουν

---

278. Στη συζήτηση για τα όρια της αρχαίας Μακεδονίας κυριαρχούν δύο τάσεις. Η πρώτη προσεγγίζει γεωγραφικά την περιοχή, ενώ η δεύτερη την προσεγγίζει με όρους ιστορικούς και πολιτικούς, βλ. σχετικά ΜΑΛΛΙΟΣ 2011 31-33 όπου αναφέρονται και σχολιάζονται οι διάφορες απόψεις/ Ενδεικτικά, για τα γεωγραφικά όρια της αρχαίας Μακεδονίας, βλ. HAMMOND 1995, 15-16/ Για τα πολιτικά όρια της αρχαίας Μακεδονίας, βλ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ 1995, 164-177 και HATZOPOULOS & PASCHIDIS 2004, 794/ Για τα όρια της Μακεδονίας κατά τους κλασικούς χρόνους αρκετά σαφής είναι η περιγραφή του Θουκυδίδη, βλ. Θουκυδίδη, *Ιστορία*, 2. 99. 1-6.

279. «Ότι μετά τὸ Δίον πόλιν ὁ Ἀλιάκμων ποταμὸς ἔστιν, ἐκβάλλων εἰς τὸν Θερμαῖον κόλπον· καὶ τὸ ἀπὸ τούτου ἢ πρὸς βορρᾶν τοῦ κόλπου παραλία Πιερία καλεῖται ἕως τοῦ Ἀξιοῦ ποταμοῦ...» Στράβων, *Γεωγραφία*, 7. 22.

280. «Ότι Πηνειὸς μὲν ὀρίζει τὴν κάτω καὶ πρὸς θαλάττη Μακεδονίαν ἀπὸ Θετταλίας καὶ Μαγνησίας.» Στράβων, *Γεωγραφία*, 7α. 1. 12/ Για τις αρχαίες πηγές που αναφέρουν τον ποταμό Πηνειό ως ὄριο ανάμεσα στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, βλ. HELLY 2000.

281. Θουκυδίδη, *Ιστορία*, 2. 99. 3.

282. Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 7. 173. 1.

283. «κάτω ἢ παρά θάλασσαν Μακεδονία» ονομαζόταν η εὐφορη πεδιάδα, δυτικά του Αξιοῦ, που περικλειόταν ἀπὸ τα ὄρη του Ολύμπου, των Πιερίων, του Βερμίου και τον Θερμαϊκό κόλπο.

284. Ὅπως υποστηρίχθηκε πρόσφατα, η δημιουργία των μερίδων δεν ἦταν ρωμαϊκό δημιούργημα ἀλλὰ πρόκειται για τη συνέχιση ἐνὸς διοικητικοῦ συστήματος που χρονολογείται ἀπὸ τη βασιλεία του Φιλίππου Ε', βλ. σχετικά ΓΟΥΝΑΡΟΠΟΥΛΟΥ & ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ 1998, 69 και HATZOPOULOS 1996, 253-254.

285. Διόδωρος Σικελιώτης, *Βιβλιοθήκη Ιστορική*, 31. 8. 8.

286. Το ὄνομα «Πλαταμόνας» παραπέμπει στη λέξη «*πλαταμών*» που ἀπαντᾶ στον ομηρικό ὕμνο στον Ερμή και σημαίνει τη λεῖα πέτρα που βρέχεται τριγύρω ἀπὸ νερό. Για το ὄνομα και τις αρχαίες πηγές, βλ. ΠΟΥΛΑΚΗ 2003α, 29 και 2013, 117.

γύρω στα 9 χλμ., όμως, οι βάλτοι που τις περιβάλλουν αρχίζουν σε απόσταση 2,5 χλμ. Στην αρχαιότητα η περιοχή, όπως θα δούμε παρακάτω, βρισκόταν ανάμεσα στις δύο νοτιότερες πόλεις της Πιερίας, τη Φίλα και το Ηράκλειο και ανήκε στη χώρα της πόλης του Ηρακλείου (χάρτης 2, πίν. 69).

### 3.2. Φυσικό περιβάλλον

Πιερία μούσειος ἔδρα, σεμνά κλιτὺς Ὀλύμπου,  
ἐκεῖσ' ἄγε με, Βρόμιε Βρόμιε, πρόβακ' εὔιε δαίμον.  
ἐκεῖ Χάριτες, ἐκεῖ δὲ Πόθος· ἐκεῖ δὲ βάκχαις θέμις ὀργιάζειν.

Ευριπίδης, *Βάκχες*<sup>287</sup>

Το ίδιο το όνομά της, *Πιερία*, είτε της δόθηκε από τον *Πίερο* ή από κάποια νύμφη *Πιερία*, συνδέεται με το λιπαρό και καρπερό έδαφός της, καθώς τόσο τα προσωνόμια (*Πίερος-Πιερία*) όσο και το τοπωνύμιο (*Πιερία*) το πιο πιθανό είναι να προέρχονται από την ίδια ελληνική ρίζα με το πήρ/πίαρ, από το ρήμα *πίω* ή από το *πίον*, που σημαίνει παχύ, λιπαρό, γόνιμο έδαφος<sup>288</sup>. Οι κάτοικοι της αποκαλούνταν Πίερες και Πιερώται<sup>289</sup>.

#### 3.2.1. Γεωλογικά στοιχεία και μορφολογία

Η Πιερία αποτελεί ένα από τα κυριότερα λεκανοπέδια της Μακεδονίας<sup>290</sup>. Αν σε ολόκληρη τη Μακεδονία απαντούν τρεις γεωλογικοί σχηματισμοί, μέσα στην ίδια την πιερική γη συνυπάρχουν και οι τρεις. Το ανατολικό τμήμα της, δηλαδή η πεδινή και παραθαλάσσια περιοχή, συντίθεται από υλικά των προσχωμάτων των ποταμών, όπως άμμος και άργιλος<sup>291</sup>. Το νοτιο-

δυτικό τμήμα της καταλαμβάνει ο Όλυμπος, το υψηλότερο βουνό της Ελλάδας και το δεύτερο της Βαλκανικής χερσονήσου. Είναι σχετικά μικρός σε έκταση και ο ορεινός του όγκος είναι σχεδόν κυκλικός με διάμετρο 25 χλμ. Το βουνό είναι βραχώδες με οξείες κορυφές, εκτεταμένες κορυφογραμμές και απότομες πλαγιές που κατακερματίζονται από βαθιές χαράδρες<sup>292</sup>.

Νότια βρίσκεται η κοιλάδα των Τεμπών<sup>293</sup>, που σχηματίζεται ανάμεσα στον Όλυμπο και την Όσσα και μέσω της οποίας ο Πηνειός ποταμός ρέει προς τη θάλασσα. Η κοιλάδα έχει μήκος 10 χιλιόμετρα, ενώ στο στενότερο σημείο της σχηματίζεται φαράγγι με πλάτος 25 μ.<sup>294</sup> και βάθος περίπου 500 μ. Σε μία από τις επιγραφές των Γόννων<sup>295</sup> αναφέρεται πως το σημείο αυτό της απότομης χαράδρας, τουλάχιστον κατά τους ελληνιστικούς χρόνους, από τους κατοίκους της περιοχής ονομαζόταν *Χάος*<sup>296</sup>. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η εξήγηση που δίνει ο Ηρόδοτος για τη διάνοιξη της κοιλάδας των Τεμπών και τη διέξοδο του Πηνειού ποταμού προς το Αιγαίο, ότι είναι έργο σεισμικών γεγονότων<sup>297</sup>.

Η ευρύτερη πεδινή περιοχή περιλαμβάνει τις λεκάνες απορροής των χειμάρρων του Κάτω Ολύμπου και της Όσσας που εκφορτίζονται στην περιοχή του Δέλτα του Πηνειού. Το Δέλτα είναι μια μεγάλη πεδινή έκταση με μικρές κλίσεις του εδάφους προς τη θάλασσα και τριγωνικό σχήμα. Γενικά, τα εδάφη στην περιοχή του Δέλτα είναι μετασχηματισμένες αλλοβιακές αποθέσεις που προήλθαν από την προσχωματική δράση του Πηνειού, μετά το γεωλογικό ρήγμα

287. Την ομορφιά της Πιερίας ύμνησε ο Ευριπίδης στις *Βάκχες* το 407 π.Χ., βλ. Ευριπίδης, *Βάκχες*, 415-416.

288. «Πιερία: όνομα τόπου, ἔνθα αἱ Μοῦσαι ἐγεννήθησαν. παρὰ τὸ πήρ γέγονεν· ἢ ἀπὸ τοῦ Πιέρου ἀδελφοῦτῆς Μεθώνης ἢ ἀπὸ Πιερίας νύμφης. τὸ δὲ πήρ, παρὰ τὸ πίω ρῆμα· ἢ παρὰ τὸ πίον, ὃ σημαίνει τὸ λιπαρόν» Μέγα Ετυμολογικό Λεξικό/ Για την ετυμολογία του ονόματος Πιερία, βλ.: ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ 1971, 17/ ΠΟΥΛΑΚΗ 1997, 365-387 και ΠΟΥΛΑΚΗ 2008γ, 19/ ΜΠΕΣΙΟΣ κ.ά. 2012, 17.

289. «ἐκαλοῦντο δὲ Πίερες· ἐκλιπόντων δ' ἐκείνων Μακεδόνες νῦν ἔχουσι τὰ χωρία ταῦτα.» Στράβων, *Γεωγραφία*, 8. 2. 25 και «Μακεδόνων τοῖς Πιερώταις ὁμόρους τοῖς ἔχουσι τὴν τοῦ Πηνειοῦ περαιάν μέχρι τῆς θαλάττης» Στράβων, *Γεωγραφία*, 8. 5. 22/ Για το εθνικό των Μακεδόνων της Πιερίας, βλ. ΠΟΥΛΑΚΗ 1997, 365-387.

290. Το όνομα της Πιερίας ανάμεσα στα κυριότερα λεκανοπέδια της Μακεδονίας καταγράφεται από τον Σέρβο γεωγράφο Свјјице, βλ. αναφορά στον HAMMOND 1995, 22.

291. HAMMOND 1995, 26/ Για τις αλλοβιακές ακολουθίες και την εξέλιξη του τοπίου στη βόρεια Πιερία, μέσα από μία γεωαρχαιολογική προσέγγιση, βλ. ΚΡΑΗΤΟΠΟΥΛΟΥ 2010.

292. ΝΕΖΗΣ 2003, 22/ Για τη γεωμορφολογία του Ολύμπου, βλ. ενδεικτικά ΨΙΛΟΒΙΚΟΣ 1981/ ΜΑΛΑΜΙΔΗΣ κ.ά. 1998.

293. Για την προέλευση του ονόματος *Τέμπη* από το θέμα της λέξης τέμ- (τέμνω) και τη σημασία του ως τομή, βλ. ΣΤÄHLIN 2002, 59.

294. Για τις αρχαίες πηγές που αναφέρονται στο μήκος του φαραγγιού, βλ. ΣΤÄHLIN 2002, 59, σημ. 50.

295. Για τις επιγραφές των Γόννων, βλ. ενότητα 1.2.

296. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ 1913, 31, αρ. 165, στ. 20.

297. Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 7. 129.

μεταξύ της οροσειράς του Ολύμπου και της Όσσας, και αποσπασμένα πετρώματα των ορεινών σχηματισμών των εν λόγω οροσειρών<sup>298</sup>. Σήμερα, η εικόνα της περιοχής εμφανίζει αμμοθίνες, κλειστές επιφάνειες πληρωμένες με νερό, έλη και υγρά εδάφη. Τα γεωλογικά και γεωμορφολογικά φαινόμενα στις περιοχές του Δέλτα χαρακτηρίζονται από τη μεγάλη ταχύτητα διεργασιών και μεταβολών. Για τις διαρκείς μεταβολές της μορφολογίας στην περιοχή του Δέλτα του Πηνειού μας πληροφορούν και οι επιγραφικές μαρτυρίες<sup>299</sup>.

### 3.2.2. Υδρολογία της περιοχής

Το νερό στη περιοχή του Όλυμπου κάνει έντονα αισθητή την παρουσία του και υπάρχει ως επιφανειακό, κυρίως με την ύπαρξη ποταμών, χείμαρρων, πηγών και σπανιότερα λιμνών που δημιουργούνται από το λιώσιμο των χιονιών. Τον μακεδονικό Όλυμπο τον αυλακώνει, από αριστερά προς τα δεξιά, μια ποικιλία χειμάρρων που ξεκινούν από τον Πλαταμώνα και συνεχίζονται μέχρι τον ποταμό Μαυρονέρι, ένα τμήμα του οποίου βρίσκεται στην περιοχή του Ολύμπου και ένα τμήμα στην περιοχή των Πιερίων, ενώ μια σειρά από πηγές εκτονώνονται στο επίπεδο των 1.150-1.200 μ.<sup>300</sup>.

Τα υπόγεια υδροφόρα αποθέματα του Ολύμπου είναι, επίσης, πολύ σημαντικά και ήταν γνωστά από την αρχαιότητα. Ο Αιμίλιος Παύλος, πριν τη μάχη της Πύδνας, έσκαψε στις υπώρειες του Ολύμπου μικρά ορύγματα από τα οποία ξεπήδησε καθαρό νερό

που ξεδίψασε το στρατό του<sup>301</sup>. Χαρακτηριστική, ομοίως, είναι και η ύπαρξη ποταμών που βυθίζονται μέσα στη γη και ξαναεμφανίζονται μετά από μικρή ή μεγάλη απόσταση<sup>302</sup>. Ανάλογο παράδειγμα παραδίδεται από τον Πausanias για τον ποταμό Ελικώνα που πήγαζε από τον Όλυμπο, βυθιζόταν στη γη και μετά από μεγάλη απόσταση κατέληγε με το όνομα Βαφύρας στο Δίον<sup>303</sup>. Ο περιηγητής συνδέει το φυσικό αυτό φαινόμενο με τον μύθο<sup>304</sup> της περιοχής σύμφωνα με τον οποίο οι γυναίκες της Πιερίας, αφού θανάτωσαν τον Ορφέα στην παραολύμπια χώρα του Δίου, ξέπλυναν στον Ελικώνα το αίμα του. Το ποτάμι, για να μην συντελέσει στον καθαρισμό του φονικού, βυθίστηκε στη γη και ξαναβγήκε στο Δίον με το όνομα Βαφύρας<sup>305</sup>.

Στο κέντρο του Κάτω Ολύμπου, κοντά στην Καλλιπεύκη, βρίσκεται το βύθισμα της αποξηραμένης ορεινής λίμνης του Νεζερού που ταυτίζεται με τη λίμνη Ασκουρίδα<sup>306</sup>. Το βύθισμα της λίμνης είναι περίπου κυκλικό και έχει διάμετρο 3 χλμ. και μικρό βάθος. Πριν η λίμνη αποξηραθεί, τα νερά της χύνονταν σε υπόγειες καταβόθρες και δεν είχε καμία επιφανειακή απορροή. Στην αρχαιότητα η λίμνη, σύμφωνα με τις επιγραφικές μαρτυρίες, είχε, επίσης, πρόβλημα απορροής και σχημάτιζε βάλτο που καθιστούσε δύσκολη οποιαδήποτε κτηνοτροφική ή γεωργική δραστηριότητα<sup>307</sup>. Επιπλέον, εδώ αξίζει να σημειωθεί ότι τα δεδομένα της γεωαρχαιολογικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε πρόσφατα στη βόρεια Πιερία, δείχνουν πως, τουλάχιστον από τη μέση εποχή του χαλκού έως και την παλαιοχριστιανική εποχή, υπήρχε λι-

298. ΚΟΛΤΣΙΔΑ 2003, 9.

299. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ 1913, 31, αρ. 165, στ. 19.

300. Εξαιτίας της φύσης και της διάταξης των πετρωμάτων του Ολύμπου δεν υπάρχουν πηγές πάνω από τα 2.000 μ., διότι τα νερά της βροχής και των χιονιών, διαπερνούν τα πορώδη αυτά πετρώματα χωρίς να συκρατούνται, βλ. σχετικά ΝΕΖΗΣ 2003, 36.

301. «ὄρων ὁ Αἰμίλιος μέγα καὶ κατηρεφὲς δένδρεσιν ὄρος τὸν Ὀλύμπου ἐπικείμενον, καὶ τεκμαιρόμενος τῇ χλωρότητι τῆς ὕλης ναμάτων ἔχειν ἄρχῃς διὰ βάθους ὑποφερομένων, ἀναπνοῆς αὐτοῖς καὶ φρέατα πολλὰ παρὰ τὴν ὑπώρειαν ὠρυττε.» Πλούταρχος, *Αἰμίλιος Παύλος*, 14. 1.

302. Ο Hammond αναφέρει ότι το φαινόμενο είναι συνηθισμένο στην Ελλάδα και πως στην πεδιάδα βόρεια του Δίου υπάρχουν αρκετά ποτάμια που βυθίζονται υπογείως, βλ. HAMMOND 1995, 520, σημ. 99.

303. Πausanias, *Ελλάδος Περιήγησις*, 9. 30. 8./ Ο Stählin ταυτίζει τον Ελικώνα με τον ποταμό Μαυρονέρι, βλ. STÄHLIN 2002, 64, όπου και βιβλιογραφία, ενώ ο Hammond τον ταυτίζει με τον ποταμό Πετριώτικο, περιγράφοντας όμως το Μαυρονέρι, βλ. HAMMOND, 1995, 147.

304. Για τον μύθο συνολικά, βλ. ΠΟΥΛΑΚΗ 2008γ, 11-13.

305. «τοῦτον οἱ Διασταὶ τὸν ποταμὸν ἐπιρρεῖν διὰ παντὸς τῇ γῆ τὰ ἐξ ἀρχῆς φασί: τὰς γυναῖκας δὲ αἱ τὸν Ὀρφέα ἀπέκτειναν ἐναπονώμασθαί οἱ θελήσαι τὸ αἷμα, καταδύναί τε ἐπὶ τούτῳ τὸν ποταμὸν ἐς τὴν γῆν, ἵνα δὴ μὴ τοῦ φόνου καθάρσια τὸ ὕδωρ παράσχηται» Πausanias, *Ελλάδος Περιήγησις*, 9. 30. 8.

306. Για την ταύτιση της Ασκουρίδας με τη λίμνη Νεζερός και τις διάφορες απόψεις, βλ. STÄHLIN 2002, 55-56.

307. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ 1913, 30, αρ. 165, στ. 14-15.

μνοθάλασσα στην περιοχή της σύγχρονης αλλουβιακής πεδιάδας του Κορινού<sup>308</sup>.

Στο νοτιοανατολικό άκρο της ευρύτερης περιοχής της υπό εξέταση θέσης, οι κύριοι παράγοντες της επιφανειακής υδρολογικής κατάστασης είναι οι δελτοειδείς διακλαδώσεις εκφόρτισης του Πηνειού ποταμού που διαπλέκονται με τους χειμάρρους των ορεινών όγκων του Ολύμπου και της Όσσα και σχηματίζουν ένα πολύπλοκο σχήμα ακτινωτής διάταξης<sup>309</sup>. Ο υδάτινος πλούτος τόσο του Όλυμπου όσο και της κοιλάδας των Τεμπών συμβάλλει διαχρονικά στη μορφή της χλωρίδας και της πανίδας και επηρεάζει καθοριστικά στην εξέλιξη της διαμόρφωσης του ανάγλυφου της περιοχής<sup>310</sup>.

### 3.2.3. Χλωρίδα

Η περιοχή του Δέλτα του Πηνειού, των Τεμπών και των βουνών Κάτω Όλυμπος και Όσσα αποτελεί ένα εκτενές φυσικό οικοσύστημα που περιλαμβάνει παραλιακά και παραποτάμια δάση, αμμώδεις θαμνότοπους και θίνες. Η θέση της αγροικίας στα «Τρία Πλάτανια» εντάσσεται στο φυσικό αυτό οικοσύστημα. Ο κύριος όγκος του Ολύμπου κάνει αισθητή την παρουσία του σε όλες τις εκφάνσεις του περιβάλλοντος της περιοχής. Η μεγάλη υψομετρική διαφορά, από το επίπεδο της θάλασσας μέχρι τις κορυφές του Ολύμπου, η ποικιλότητα του ανάγλυφου των πλαγιών του και η μικρή απόσταση από τη θάλασσα, επηρεάζουν κατά τόπους το κλίμα του Ολύμπου αλλά και των παρακείμενων περιοχών, με αποτέλεσμα να επικρατούν

τοπικές συνθήκες μικροκλίματος, που ευνοούν στη ανάπτυξη ιδιαίτερων τύπων βλάστησης<sup>311</sup>.

Σημαντικές πληροφορίες για το φυσικό περιβάλλον και το τοπίο<sup>312</sup>, για την περιοχή ανάμεσα από τον κάτω Όλυμπο, τα Τέμπη και την Όσσα προέρχονται από τις αρχαίες φιλολογικές και επιγραφικές μαρτυρίες, τις χαρτογραφήσεις και τα κείμενα των περιηγητών που πέρασαν από την περιοχή<sup>313</sup>. Στη γλαφυρή περιγραφή του Θεόπομπου, που σώζει ο Κλαύδιος Αιλιανός, ο τόπος αναφέρεται ως «όφθαλμών πανήγυρις» καθώς περιγράφονται ψηλά σκιερά δέντρα, αμπέλια, κρήνες με δροσερά και ιαματικά νερά, ήχοι μουσικών και πτηνών, καταγωγή και ανάπαυλες για τους οδοιπόρους<sup>314</sup>. Την περιγραφή του Θεόπομπου συμπληρώνει αρκετά χρόνια αργότερα η χαλκογραφία του 16ου αι. μ.Χ., του Φλαμανδού γεωγράφου, Α. Ortelius, ο οποίος με νατουραλιστικό τρόπο αποτυπώνει το φυσικό περιβάλλον της κοιλάδας των Τεμπών ανάμεσα στην Όσσα και τον Όλυμπο<sup>315</sup>. Επιπλέον, σύμφωνα με τη λέξη *Βατάσωπος* που αναφέρεται σε μία από τις επιγραφές των Γόννων, φαίνεται πως υπήρχαν πλούσιοι εδώδιμοι καρποί, βατόμουρα, γύρω από τα αείροα ποτάμια που από τον Όλυμπο εκβάλλουν στον Πηνειό<sup>316</sup>.

Η μελέτη των αρχαιοβοτανολογικών κατάλοιπων, που προέκυψαν από τις ανασκαφές των τελευταίων χρόνων στην περιοχή, συμπληρώνει τις γνώσεις μας για την αρχαία χλωρίδα και τις καλλιέργειες. Στη μελέτη μεταξύ άλλων αναγνωρίστηκαν σπόροι βατόμουρου (*Rubus sp.*), κράνου (*Cornus mas*), σύκου

308. Βλ. γενικά ΚΡΑΗΤΟΠΟΥΛΟΥ 2010 / Πρβλ. ΜΠΕΣΙΟΣ κ.ά. 2001 [2003], 438.

309. ΚΟΛΤΣΙΔΑ 2003, 14.

310. ΠΑΥΛΙΔΗΣ & ΛΙΑΠΗΣ 1997, 112.

311. Για την πλήρη και αναλυτική καταγραφή της χλωρίδας του Ολύμπου, έχουν εκπονηθεί διάφορα συγγράμματα, με κυριότερο το έργο του Α. Strid, *Wild flowers of Mount Olympus*, (1980). Η παρούσα μελέτη χρησιμοποιεί την ελληνόγλωσση έκδοση του Μουσείου Γουλανδρή, Φυσικής Ιστορίας, βλ. σχετικά STRID 1980.

312. Για την εννοιολογική σημασία που λαμβάνει ο όρος «τοπίο» στη ζήτηση για τα αγροτικά τοπία, βλ. ΔΟΥΚΕΛΗΣ 2009, 13-31 και BRUNET 2009, 79-101.

313. Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία με πληροφορίες για την περιοχή των Τεμπών αλλά και του Ολύμπου από την αρχαιότητα ως την ύστερη τουρκοκρατία μέσα από τα κείμενα συγγραφέων και περιηγητών, βλ. ΠΑΝΟΣ 2004, 14-33.

314. «διατριβάς δ' ἔχει ποικίλας καὶ παντοδαπὰς ὁ τόπος οὗτος, οὐκ ἀνθρωπίνης χειρὸς ἔργα, ἀλλὰ φύσεως αὐτόματα ἐς κάλλος τότε φιλοτιμησαμένης, ὅτε ἐλάμβανε γένεσιν ὁ χώρος. κίττος μὲν γὰρ πολὺς καὶ εὖ μάλα λάσιος ἐνακμάζει καὶ τέθλη καὶ δίκην τῶν εὐγενῶν ἀμπέλων κατὰ τῶν ὑψηλῶν δένδρων ἀνέρπει καὶ συμπέφυκεν αὐτοῖς, πολλὴ δὲ σμίλαξ πρὸς αὐτὸν τὸν πᾶγον ἀνατρέχει καὶ ἐπισκιάζει τὴν πέτραν· καὶ ἐκεῖνη μὲν ὑπολανθάνει, ὀρᾷται δὲ τὸ γλοάζον πᾶν, καὶ ἔστιν ὀφθαλμῶν πανήγυρις. ἐν αὐτοῖς δὲ τοῖς λείοις καὶ καθημένοις ἄλση τέ ἐστι ποικίλα καὶ ὑποδρομαὶ συνεχεῖς, ἐν ὥρᾳ θέρους καταφυγεῖν ὀδοιπόροις ἥδιστα καταγῶγια, ἃ καὶ δίδωσιν ἀσμένως ψυχάσαι. διαρρέουσι δὲ καὶ κρήναι συχναί, καὶ ἐπιρρεῖ νάματα ὑδάτων ψυχρῶν καὶ πιεῖν ἡδίστων. Κλαύδιος Αἰλιανός, *Ποικίλη Ἱστορία*, 3. 1. 15-30.

315. Βλ. STRID 1980.

316. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ 1913, 32, Αρ. 165, στ. 22.

(*Ficus carica*), κελύφη από καρύδια, φουντούκια και αμύγδαλα. Επιπλέον, αναγνωρίστηκαν δημητριακά, όπως σπόροι δίκοκκου (*Triticum dicoccum*) και σκληρού σιταριού (*Triticum aestivum*), και όσπρια, όπως κουκιά (*Vicia faba*), φακή (*Lens culinaris*) και μπιζέλια (*Pisum sativum*), καθώς ελαιοπυρήνες (*Olea europea*) και γίγαρτα σταφυλιού (*Vitis vin. Vinifera*)<sup>317</sup>.

Οι αλλουβιακές παραλιακές πεδιάδες νότια και ανατολικά του Ολύμπου σήμερα είναι σχεδόν αποδασωμένες έτσι, ώστε είναι δύσκολο να σχηματίσει κανείς εικόνα για την πρωταρχική βλάστηση. Ωστόσο, συχνά απαντούν λόγγες από βατομουριά, (*Rubus ulmifolius*), μερικά δείγματα από λυγαριά (*Vitex agnus-castus*) και σπάρτο (*Spartium junceum*)<sup>318</sup>. Σε μικρή απόσταση από την παραλία ανατολικά του Ολύμπου απαντά συχνά μια ζώνη θάμνων από λυγαριά (*Vitex agnus castus*), παλιούρι (*Paliurus spinachristi*), φυλίκι (*Phillyrea latifolia*) και αγράμπελη (*Clematis vitalba*). Εντυπωσιακό, ομοίως, είναι και ένα είδος λευκής ορχιδέας (*Pacratium maritimum*) που φύεται στην άμμο<sup>319</sup>.

Από τους πρόποδες του Ολύμπου και πάνω υπάρχουν τέσσερις διαδοχικές ζώνες βλάστησης χωρίς σαφή όρια μεταξύ τους<sup>320</sup>. Οι πρόποδες των ανατολικών πλευρών μεταξύ 300 και 600 μ. καλύπτονται από μεσογειακή βλάστηση (μακκία) αείφυλλων και φυλλοβόλων δέντρων<sup>321</sup>. Ο κύριος όγκος του βουνού από τα 600 έως τα 1.700 μ. καλύπτεται από δάση οξιάς, ελάτης και ορεινών κωνοφόρων, όπου κυρίαρχο είδος βλάστησης είναι η μαύρη πεύκη (*Pinus nigra var. Pallasiana*). Τα φαράγγια και οι ρεματιές καλύπτονται από πλατάνια (*Platanus orientalis*), ιτιές (*Salix cinerea*) και παρόχθια βλάστηση. Μετά τη ζώνη αυτή

και από υψόμετρο 1.400 μ. εμφανίζεται η ζώνη των ψυχρόβιων κωνοφόρων με το χαρακτηριστικό και σπάνιο είδος πεύκου, το ρόμπολο (*Pinus heldreichii*)<sup>322</sup>. Στις αλπικές κορυφές επιβιώνουν πολλά ενδημικά είδη φυτών<sup>323</sup>. Δικαιολογημένα λοιπόν ο Θεόφραστος αναφέρει πως στον Όλυμπο «ἅπαντα φύεται διά την πολυειδίαν τῶν τόπων»<sup>324</sup>. Σύμφωνα με τον Θεόφραστο, πολλά από τα είδη που προαναφέρθηκαν υπήρχαν και στην αρχαιότητα<sup>325</sup>.

Αλλά και στο Δέλτα του Πηνειού υπάρχει μια μεγάλη ποικιλία δόμων βλάστησης. Τα υπολείμματα των δασών του Πηνειού δείχνουν πως υπήρχαν στο παρελθόν υγροτοπικά δάση που κάλυπταν ολόκληρη την περιοχή του Δέλτα. Αυτή η φυσική ενότητα διατηρήθηκε έως το 1932, όπου στο πλαίσιο της αγροτικής πολιτικής το δάσος μετατράπηκε σε γεωργική γη που διανεμήθηκε σε ακτήμονες αγρότες<sup>326</sup>.

### 3.2.4. Πανίδα

Η πανίδα της υπό μελέτη περιοχής αντανάκλαται ουσιαστικά στην πανίδα του Ολύμπου και του υγροβιότοπου της κοιλάδας των Τεμπών και του Δέλτα του Πηνειού. Σύμφωνα με τον Πausανία, στην αρχαιότητα στον Όλυμπο φαίνεται πως υπήρχαν λιοντάρια, Ο περιηγητής περιγράφει τα κατορθώματα ενός αρχαίου Παγκρατιαστή του Πουλυδάμαντα, ο οποίος είχε τη φιλοδοξία να μιμηθεί τους άθλους του Ηρακλή, που κατά την παράδοση, νίκησε το λιοντάρι της Νεμέας. Ο συγγραφέας αναφέρει πως υπήρχαν πολλά λιοντάρια στην περιοχή του Νέστου τα οποία παλιότερα είχαν επιτεθεί στη στρατιά του Ξέρξη και έφεραν φθορά στις καμήλες του<sup>327</sup>. Αυτά τα λιοντάρια τριγύριζαν και στην περιοχή του Ολύμπου. Στον Όλυμπο όμως ο Πουλυδάμας σκότωσε ένα λιοντά-

317. Για τα αποτελέσματα της αρχαιοβοτανολογικής μελέτης, βλ. γενικά MARGARITIS 2005.

318. STRID 1980, 17.

319. STRID 1980, 16.

320. NEZHS 2003, 60.

321. Για τη βλάστηση, βλ. STRID 1980, 17-18.

322. STRID 1980, 22-23.

323. STRID 1980, 28.

324. Θεόφραστος, *Περί φυτών Ιστορίας*, 3. 2. 5.

325. «Ἔστι δὲ τὰ μὲν αἰεφυλλα τὰ δὲ φυλλοβόλα. τῶν μὲν ἡμέρων αἰεφυλλα ἐλάα φοῖνιξ δάφνη μύρρινος πεύκης τι γένος κυπάριττος τῶν δ' ἄγριον ἐλάτη πεύκη ἄρκευθος... ταῦτα δὲ φύεται περὶ τὸν Ὀλυμπον...» Θεόφραστος, *Περί φυτών Ιστορίας*, 1. 9. 2-3./ Πληροφορίες για τη χλωρίδα γενικά της Περείας και ιδιαίτερα της περιοχής του Δίου με βάση τις αρχαίες πηγές, βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ 2011, 53-62.

326. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ 2005, 38.

327. Την ύπαρξη λιονταριών στην περιοχή μεταξύ Νέστου και Αχελώου ποταμού αναφέρει και ο Ηρόδοτος στην αφήγηση της προέλασης του Ξέρξη στην Ελλάδα, το 480 π.Χ., Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 7. 125.

ρι<sup>328</sup>. Σε μία άλλη αφήγηση ο Πausανίας κάνει λόγο για την παράδοση σύμφωνα με την οποία ένα λιοντάρι από τον Όλυμπο ανέτρεψε το τρόπαιο του βασιλιά Κάρανου, και έκτοτε οι Μακεδόνες δεν έστηναν τρόπαια<sup>329</sup>. Επίσης, στο βίο του Αγίου Διονυσίου αναφέρεται πως υπήρχαν και αρκούδες μέχρι τον 16ο αι. μ.Χ.<sup>330</sup>.

Επιπλέον, τα βοοειδή των Παιόνων και τα μακεδονικά άλογα ήταν φημισμένα<sup>331</sup>, τα πιο διάσημα όμως από αυτά, σύμφωνα με τον μύθο, έβοσκαν στην Πιερία. Ο μύθος αναφέρει πως ο Ερμής έκλεψε τα βόδια του Απόλλωνα που σταβλίζονταν στα σκιερά βουνά της Πιερίας και έβοσκαν στα αθέριστα λιβάδια της<sup>332</sup>. Ο Όμηρος κάνει λόγο για τα δύο καλύτερα θηλυκά άλογα που ήταν γρήγορα σαν πουλιά και στον πόλεμο έτρεπαν όλους σε φυγή. Αυτά ανήκαν στον γιο του Φέρη, και τα είχε μεγαλώσει ο Απόλλωνας στην Πιερία<sup>333</sup>.

Τις γνώσεις μας για την αρχαία πανίδα αλλά και τα οικόσιτα ζώα συμπληρώνουν τα ζωοαρχαιολογικά κατάλοιπα που προέκυψαν από την ανασκαφή στα «Τρία Πλατάνια». Η μελέτη των οστών των ζώων έδειξε πως απαντούν άγρια είδη, όπως αγριόχοιροι, ελάφια και ζαρκάδια και πιθανόν λύκοι, καθώς και εξημερωμένα είδη όπως άλογα, βοοειδή, χοίροι, πρόβατα, αίγες και σκύλοι<sup>334</sup>.

Σήμερα η πανίδα του Ολύμπου περιλαμβάνει σημαντική ποικιλία ειδών. Συνολικά έχουν καταγραφεί 32 είδη θηλαστικών<sup>335</sup>, 104 είδη πτηνών, και 18 είδη ερπετών και αμφίβιων. Στα ρέματα και στις εποχιακές λίμνες ζουν εκτός από ορισμένα αμφίβια και μια μεγάλη ποικιλία εντόμων, κυρίως πεταλούδες<sup>336</sup>. Ενώ, στο Δέλτα του Πηνειού το πιο εντυπωσιακό στοιχείο της πανίδας είναι τα πουλιά. Παρατηρήθηκαν 226 είδη πουλιών που ανήκουν σε περισσότερα από 50 γέ-

νη<sup>337</sup>. Θηλαστικά και αμφίβια απαντούν, σχεδόν, όλα όσα ήδη αναφέρθηκαν για τον Όλυμπο.

### 3.2.5. Το κλίμα

Για φυσικά καιρικά φαινόμενα στην περιοχή κατά την αρχαιότητα υπάρχουν αναφορές σε δύο έργα του Θεόφραστου. Ο συγγραφέας στο *Περί ανέμων* κάνει λόγο για έναν ισχυρό βόρειο άνεμο που κινείται προς τα ψηλώματα του Ολύμπου, χτυπάει σε αυτά και οδηγεί τα χαμηλότερα νέφη προς την κατεύθυνση του ανέμου, με αποτέλεσμα να δημιουργεί αντίστροφο ρεύμα που κινούσε τα νερά προς την κατεύθυνση του ανέμου<sup>338</sup>. Ενώ στο *Περί φυτών ιστορίας*, μας πληροφορεί για ένα έντονο καιρικό φαινόμενο στη περιοχή. Αναφέρεται σε έναν ψυχρό και σφοδρό άνεμο, τον *Όλυμπία*, που στο πέρασμα του έκαιγε και κατέστρεφε τα δέντρα περισσότερο και από τον καυτό ήλιο. Για αυτό τον λόγο ονομαζόταν και *καυθμός*<sup>339</sup>. Σήμερα το κλίμα της περιοχής είναι γενικά μεσογειακό. Ο καιρός επηρεάζεται από το γεγονός ότι ο Όλυμπος βρίσκεται στη συμβολή δροσερών, ξηρών ηπειρωτικών καιρικών συστημάτων που κινούνται νότια έξω από την Ευρώπη και θερμών θαλάσσιων καιρικών συστημάτων που προέρχονται από το Αιγαίο<sup>340</sup>. Το κλίμα στην περιοχή του Δέλτα του Πηνειού διαφοροποιείται και μπορεί να χαρακτηριστεί ως χερσαίο μεσογειακό με ξηρό και θερμό καλοκαίρι και ήπιο χειμώνα<sup>341</sup>.

### 3.3. Το αρχαιολογικό – ιστορικό περιβάλλον της ευρύτερης περιοχής

Το ιδιαίτερης οικολογικής αξίας φυσικό περιβάλλον της Πιερίας και η γεωγραφική της θέση αποτέλεσαν βασικούς παράγοντες για τη δημιουργία ιδανικών

328. Βλ. Πausανίας, *Ελλάδος Περιήγησις*, 6. 5. 4-5.

329. Πausανίας, *Ελλάδος Περιήγησις*, 9. 40. 7-8.

330. Για την πληροφορία, βλ. NEZHΣ 2003, 61.

331. HAMMOND & GRIFFITH 1995, 698.

332. *Ομηρικός ύμνος στον Ερμή*, 70-74.

333. Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β. 760-765.

334. Βλ. [iv\) παράρτημα](#)-ζωοαρχαιολογική μελέτη.

335. Για τα είδη των θηλαστικών, βλ. NEZHΣ 2003, 61-66.

336. Γενικά για την πανίδα του Ολύμπου, βλ. NEZHΣ 2003.

337. Για τα είδη των πτηνών αναλυτικά, βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ 2005, 38.

338. Βλ. Θεόφραστος, *Περί ανέμων*, Fragmenta 5. 27. 3-10.

339. Βλ. Θεόφραστος, *Περί φυτών Ιστορίας*, 4. 14. 11-15.

340. GEOFFREY 1997, 34.

341. ΚΟΛΤΣΙΔΑ 2003, 17.

συνθηκών κατοίκησης και στρατηγικών θέσεων, καθώς και για την ανάπτυξη οικονομικής ευημερίας.

Ο Όλυμπος<sup>342</sup> και η Πιερία θεωρούνταν τόπος κατοικίας των θεών<sup>343</sup>, τόπος καταγωγής<sup>344</sup> και κέντρο λατρείας<sup>345</sup> των Πιερίδων Μουσών<sup>346</sup> και του Ορφέα<sup>347</sup>. Επίσης, σύμφωνα με την παλαιότερη παραδιδόμενη γενεαλογία των Μακεδόνων η οποία ανάγεται στην εποχή των μύθων, ο περικός Όλυμπος είναι η περιοχή όπου κατόπιν της ερωτικής ένωσης του Δία και της Θυίας, της κόρης του Δευκαλίωνα και της Πύρρας, γεννήθηκε ο *Μακεδών* και ο *Μάγνης*<sup>348</sup>. Η

γενεαλογική αυτή μαρτυρία αναγνωρίζει την παρουσία των Μακεδόνων στην περιοχή της Πιερίας και του Ολύμπου από τον 7ο αι. π.Χ., γεγονός που στηρίζει και ενισχύει την άποψη ότι η Πιερία υπήρξε η κοιτίδα του Μακεδονικού έθνους<sup>349</sup>.

### 3.3.1. Κατοίκηση

Ήδη από την νεολιθική εποχή στη βόρεια και νότια Πιερία συγκροτούνται οργανωμένοι οικισμοί<sup>350</sup>. Νεκροταφεία και οικισμοί της εποχής του χαλκού εντο-

342. Για την προέλευση και ερμηνεία του ονόματος *Όλυμπος*, βλ. Μέγα Ετυμολογικό Λεξικό, «Όλυμπος»/ Για το όνομα *Όλυμπος*, και τον Όλυμπο στις αρχαίες πηγές, βλ. ΠΟΥΛΑΚΗ 2003α, 17-18 και ειδικά σημ. 5 και γενικά ΠΟΥΛΑΚΗ 1987 και 2013/ Πρβλ. ΝΕΖΗΣ 2003, 80-84.

343. Για τον Όλυμπο ως «θεών οικητήριον», βλ. ΠΟΥΛΑΚΗ 1987, 699-700, όπου και οι αρχαίες πηγές.

344. Οι παλαιότερες πληροφορίες σχετικά με τη γενεαλογία και τον τόπο καταγωγής των Μουσών προέρχονται από τον Όμηρο και τον Ησίοδο. Και οι δύο ποιητές αναφέρουν ως τόπο καταγωγής των Μουσών την Πιερία και τον Όλυμπο και ως πατέρα τους τον Δία. Σύμφωνα με τη Θεογονία του Ησίοδου, οι Μούσες γεννήθηκαν από τη Μνημοσύνη και τον Δία στην Πιερία και τον Όλυμπο: «Μούσαι Όλυμπιάδες, κούραι Διός αιγιόχοιο. Τὰς ἐν Πιερίῃ Κρονίδῃ τέκε πατρί μινγεῖσα Μνημοσύνη, γουνοῖσιν Ἐλευθῆρος μεδέουσα, λησιμοσύνη τε κακῶν ἄμπαυμά τε μερμηράων.» Ησίοδος, *Θεογονία* 52/ Στο δεύτερο βιβλίο της *Ιλιάδας* αναφέρονται: «Όλυμπιάδες Μούσαι Διός αιγιόχοιο θυγατέρες» Όμηρος, *Ιλιάδα*, 2. 491-492/ «Μούσαι...κούραι Διός αιγιόχοιο» Όμηρος *Ιλιάδα*, 2. 598 και «ἢ σέ γε Μοῦσεῖδίδαξε, Διὸς πάϊς, ἢ σέ γ' Ἀπόλλων» Όμηρος, *Οδύσσεια*, 8. 488/ Ωστόσο, ο Διόδωρος μας πληροφορεί πως υπήρχαν στην αρχαιότητα και άλλες εκδοχές για τη γενεαλογία των Μουσών: «οἱ πλείστοι τῶν μυθογράφων καὶ μάλιστα δεδοκιμασμένοι φασὶ θυγατέρας εἶναι Διὸς καὶ Μνημοσύνης· ὀλίγοι δὲ τῶν ποιητῶν, ἐν οἷς ἐστὶ καὶ Ἀλκμάν, θυγατέρας ἀποφαίνονται Οὐρανοῦ καὶ Γῆς» Διόδωρος Σικελιώτης, *Βιβλιοθήκη Ιστορική*, 4. 7. 1/ Σχετικά με τη γενεαλογική σχέση των Μουσών από τον ουρανό και τη γη, βλ. ΜΟJSIK 2011, 28-39 όπου αρχαίες πηγές και βιβλιογραφία/ Για τη γενεαλογική σχέση των Μουσών από τον Μακεδόνα γενάρχη Πιέρο, βλ. ΠΟΥΛΑΚΗ 2008γ, 11/ ΜΑΛΛΙΟΣ 2011, 85/ Γενικά για τις διάφορες αρχαίες μαρτυρίες σχετικά με τη γενεαλογία των Μουσών, βλ. ΜΟJSIK 2011, 21 κ.ε. και ΜΑΛΛΙΟΣ 2011, 82 κ.ε.

345. Κατά τα Ολύμπια που καθιέρωσε ο βασιλιάς Αρχέλαος στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. και διεξάγονταν κάθε χρόνο στο Δίον, γιορτάζονταν μαζί με τον Δία και οι Μούσες: Διόδωρος Σικελιώτης, *Βιβλιοθήκη Ιστορική*, 17. 16. 3-4/ Πρβλ. HAMMOMD & GRIFFIT 1995, 179 και σημ. 95, όπου γίνεται αναφορά και στην παλιότερη λατρεία των Μουσών στις Αιγές/ Επίσης, γνωστές για τη μουσολατρεία στην Πιερία ήταν οι πόλεις Λεϊβηθρα, Πίμπλεια και Πιερίδα: «οἱ καὶ τὴν Πιερίδα καὶ τὸ Λεϊβηθρον καὶ τὴν Πίμπλειαν ταῖς αὐταῖς θεαῖς ἀνέδειξαν·» Στράβων, *Γεωγραφία*, 8. 2. 25.

346. Τόσο στην ελληνική όσο και στη λατινική γραμματεία οι *Πιερίδες* ταυτίζονται με τις Μούσες, καθώς το επίθετο *Πιερίδες* συνάπτεται ταυτολογικά προς αυτές, βλ. ΜΑΛΛΙΟΣ 2011, 82, 90/ Γενικά για τις Πιερίδες Μούσες, βλ. ΜΑΛΛΙΟΣ 2011, 82-94 όπου σχόλια, αρχαίες πηγές και βιβλιογραφία/ ΠΟΥΛΑΚΗ 2014β/ Για το όνομα των *Πιερίδων* Μουσών και ως *Όλυμπιάδες*, βλ. Όμηρος, *Ιλιάδα*, 2. 491/ Για τα ονόματα των Μουσών, βλ. ΜΟJSIK 2011, 56 κ.ε.

347. Για τη σχέση του Ορφέα με την Πιερία και τα Λεϊβηθρα, βλ. ΠΟΥΛΑΚΗ 2008γ, 11-16/ Γενικά για τον μύθο, την ιστορία και τη λατρεία του Ορφέα, βλ. ΜΑΛΛΙΟΣ 2011, 291 κ.ε. όπου και βιβλιογραφία.

348. Η παλαιότερη πηγή για τη γενεαλογία των Μακεδόνων προέρχεται από το έργο *Γυναικῶν κατάλογο* που περιλαμβάνεται στο ησιόδειο corpus. Για την αυθεντικότητα του έργου και τη χρονολογική του τοποθέτηση έχουν εκφραστεί διάφορες απόψεις. Ο Γ. Μάλλιος τοποθετεί χρονικά τις γενεαλογικές πληροφορίες που παραδίδει το ίδιο το έργο, το αργότερο στη γεωμετρική εποχή, βλ. σχετικά ΜΑΛΛΙΟΣ 2011, 105-106 και σημ. 294, όπου προτείνεται βιβλιογραφία για αναλυτική παρουσίαση των διαφόρων τάσεων της έρευνας.

349. Η περίοδος αυτή, δηλαδή ο 7ος αι. π.Χ., συμπίπτει με την ίδρυση του μακεδονικού βασιλείου από τον Περίδα Α', σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, βλ. σχετικά ΜΑΛΛΙΟΣ 2011, 130.

350. Βόρεια Πιερία: στην αρχαιότερη νεολιθική εποχή (6500-5800 π.Χ.) ανάγονται οικισμοί στη Ρητίνη, στον Κάτω Άη Γιάννη και στη θέση «Ρεβένια» Κορινού, βλ. ΜΠΕΣΙΟΣ & ΑΔΑΚΤΥΛΟΥ 2004 [2006], 357-364, ενώ στη νεότερη νεολιθική περίοδο (5200-4500 π.Χ.) χρονολογείται ο νεολιθικός οικισμός Μακρυγιάλου, βλ. ΜΠΕΣΙΟΣ & ΠΑΠΠΑ 1990-1995 [1998], 13-30. Επίσης στο χωριό Παλιάμπελα Κολινδρού εντοπίστηκε οικισμός της αρχαιότερης, μέσης και νεότερης νεολιθικής εποχής (6600-4500 π.Χ.), βλ. ΚΩΤΣΑΚΗΣ 2002 [2004], 407-416 και ΚΩΤΣΑΚΗΣ 2011, 6-9/ Νότια Πιερία: στην περιοχή του μακεδονικού Ολύμπου, στη νεολιθική εποχή, ανάγεται ο οικισμός στη θέση «Πηγή Αθηνάς» 3 χιλιόμετρα βόρεια των συνόρων με

πίστηκαν κυρίως στη νότια Πιερία<sup>351</sup>. Στη δυτική Πιερία στο βορειοδυτικό τμήμα του Άνω Ολύμπου, στην περιοχή της αρχαίας Πέτρας αποκαλύφθηκαν δύο σημαντικά νεκροταφεία, το ένα της ύστερης εποχής του χαλκού<sup>352</sup> και το άλλο της πρώιμης εποχής του σιδήρου<sup>353</sup>. Αρκετοί ταφικοί τύμβοι της πρώιμης εποχής του σιδήρου αποκαλύφθηκαν και στην παραολύμπια ζώνη στην ευρύτερη περιοχή του Δίου<sup>354</sup>. Τα αποτελέσματα των αρχαιολογικών ερευνών στους ορεινούς όγκους του Ολύμπου καταδεικνύουν ότι η Πιερία είχε αναπτύξει ήδη από την εποχή του χαλκού στενές εμπορικές σχέσεις με τα υπόλοιπα κέντρα του Αιγαίου και, επιπλέον, πως οι κάτοικοι αυτών των περιοχών, προς το τέλος της εποχής του σιδήρου, εγκαταλείπουν τα ορεινά και εγκαθίστανται στα χαμηλότερα υψόμετρα. Η Πουλιάκη επισημαίνει ότι τα ευρήματα αυτής της εποχής που προέρχονται από την περιοχή του

Ολύμπου συνδέονται κυρίως με τον Θεσσαλό-Ευβοϊκό κύκλο και υπομνηματίζουν τα ελληνικά ονόματα της περιοχής<sup>355</sup>.

Στα ιστορικά χρόνια ιδρύθηκαν πολλές και σημαντικές πόλεις. Στη βόρεια Πιερία η Μεθώνη, η πρώτη αποικία των νότιων Ελλήνων στο βόρειο Αιγαίο και ένα από τα σημαντικότερα λιμάνια στη δυτική όχθη του Θερμαϊκού κόλπου, την οποία το 355 π.Χ. κατέλαβε ο Φίλιππος Β'<sup>356</sup>. Νότια του οικισμού του Μακρυγάλου βρίσκεται η θέση της αρχαίας Πύδνας, η οποία αναφέρεται γενικά στη βιβλιογραφία ως αποικία, αλλά ήδη από τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. ανήκει στο Μακεδονικό βασίλειο<sup>357</sup>. Αρχαίες πηγές αναφέρονται, επίσης, στις πόλεις Βάλλα<sup>358</sup>, Φυλακαί<sup>359</sup>, Ακεσαι<sup>360</sup> και Αιγίνιο<sup>361</sup>.

Στις υπώρειες του Ολύμπου ιδρύθηκαν οι πόλεις Πιερίς<sup>362</sup>, Λειβηθρα<sup>363</sup>, Πίμπλεια<sup>364</sup> και η ιερή πόλη

τη Θεσσαλία και σε απόσταση 1 χλμ. από τη θέση «Τρία Πλατάνια», βλ. σχετικά ΠΟΥΛΑΚΗ 2003 [2005], 459-463 και 2013, 28-30 και μία ανεξερευνήτη τούμπα βόρεια, στους πρόποδες του Άνω Ολύμπου κοντά στον σύγχρονο οικισμό της Κουντουριώτισσας, βλ. σχετικά ΠΟΥΛΑΚΗ 2008α, 115 και 2013, 28.

351. Οικισμοί της εποχής του χαλκού εντοπίστηκαν στον Πλαταμόνα στις θέσεις: «Κρασιά» (πρώιμη εποχή χαλκού), βλ. ΠΟΥΛΑΚΗ 2008α, 117-118, 2008β, 117-157 και 2013, 31-34/ «Πηγή Αθηνάς» και «Πηγή Αρτέμιδος» (τέλη της μέσης και αρχές της ύστερης εποχής χαλκού), βλ. ΠΟΥΛΑΚΗ 2013, 46-47/ Νεκροταφεία τύμβων που χρονολογούνται στα τέλη της μέσης και αρχές της ύστερης εποχής χαλκού εντοπίστηκαν στις θέσεις «Πηγή Αθηνάς», βλ. ΠΟΥΛΑΚΗ 2008α, 117-118 και 2013, 35-38 και «Βάλτος», βλ. ΠΟΥΛΑΚΗ 2008α, 118 και 2013, 39-44.

352. Πρόκειται για το νεκροταφείο στη θέση «Σπάθες», η ύπαρξη του οποίου επιβεβαιώνει τη χρήση του κυριότερου ορεινού περάσματος του Ολύμπου ήδη από την εποχή του χαλκού, βλ. ΠΟΥΛΑΚΗ 1987, 707. Για την ανασκαφή του νεκροταφείου, βλ. ΠΟΥΛΑΚΗ 1987 [1988], 201-208 και 2013, 53-62.

353. Πρόκειται για το νεκροταφείο στη θέση «Τρεις Ελιές», βλ. σχετικά ΠΟΥΛΑΚΗ 2013, 64-66.

354. Βλ. σχετικά ΠΟΥΛΑΚΗ 1987, 708-712 και 2013, 67-83.

355. ΠΟΥΛΑΚΗ 2008α, 120-122.

356. Για τη θέση της αρχαίας Μεθώνης, βλ. PAPAZOGLY 1988, 105-106 όπου και οι αρχαίες πηγές/ Για τις ανασκαφές της Μεθώνης και τα ευρήματα που χρονολογούνται από τον 6ο αι. π.Χ., βλ. ΜΠΕΣΙΟΣ κ.ά. 2003 [2005], 443-450/ Για τη σπουδαιότητα της Μεθώνης κοντά στον ποταμό Αλιάκμονα, βλ. ΜΑΛΛΙΟΣ 2011, 80 όπου και βιβλιογραφία/ Γενικά για την αρχαία Μεθώνη και την ιστορία της, βλ. HAMMOND & GRIFFIT 1995, 399-401/ ΜΠΕΣΙΟΣ κ.ά. 2012, 15-30 όπου βιβλιογραφία και αρχαίες πηγές.

357. Για τα ιστορικά γεγονότα που αναφέρονται στην Πύδνα, βλ. HAMMOND & GRIFFIT 1995, 394-396/ Για τη θέση της πόλης, βλ. PAPAZOGLY 1988, 106-108/ Για τις αρχαίες πηγές που αναφέρονται στην πόλη, βλ. HATZOPOULOS & PASCHIDIS 2004, 806.

358. Για τις αρχαίες πηγές που αναφέρονται στην πόλη και τις διάφορες προτάσεις των ερευνητών για την πιθανή θέση της πόλης, βλ. PAPAZOGLY 1988, 120-123/ Για τις αρχαίες πηγές και το εθνικό *Βαλλαιός*, βλ. HATZOPOULOS & PASCHIDIS 2004, 796/ Για την θέση της πόλης στην ενδοχώρα νότια του σύγχρονου Λόφου, βλ. ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗΣ 2005 [2007], 483-494.

359. Για τις αρχαίες πηγές που αναφέρονται στην πόλη, βλ. HATZOPOULOS & PASCHIDIS 2004, 797/ Για την τοποθέτηση της πόλης κοντά στον Μοσχοπόταμο Πιερίας, βλ. PAPAZOGLY 1988, 120/ Για την ταύτιση της πόλης με τη θέση «Παλαιοκαστράκι» κοντά στον Αλιάκμονα, βλ. ΚΟΤΤΑΡΙΔΗ 2000 [2002], 533/ Για τη θέση της πόλης, στις ανατολικές παρυφές των Πιερίων, στη σημερινή Ρητίνη, βλ. ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗΣ 2005 [2007], 483-494.

360. Για τις αρχαίες πηγές που αναφέρονται στην πόλη, βλ. PAPAZOGLY 1988, 118-119.

361. Βλ. PAPAZOGLY 1988, 119-120/ HATZOPOULOS & PASCHIDIS 2004, 795.

362. Για τις αρχαίες πηγές και τις απόψεις παλαιότερων ερευνητών που τοποθετούν την πιθανή θέση της Πιερίδας ανάμεσα στο Δίον και την Πέτρα, βλ. PAPAZOGLY 1988, 111-112.

363. Για τα Λειβηθρα, βλ. ΚΟΤΖΙΑΣ 1948-1949 [1951], 25-40/ ΠΟΥΛΑΚΗ 2008γ και 2013, 124 κ.ε. όπου και οι αρχαίες πηγές και η προγενέστερη βιβλιογραφία/ Για τη σύνδεση του Ορφέα με τη Μακεδονία και τα Λειβηθρα, βλ. ΜΑΛΛΙΟΣ 2011, 304-318.

των Μακεδόνων, το Δίον<sup>365</sup>. Κάτω από τον Όλυμπο, στην πεδιάδα που απλώνεται προς τη θάλασσα, ιδρύθηκαν το Ηράκλειο και η Φίλα. Σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές και τις αρχαιολογικές έρευνες, στην περιοχή της υπό εξέτασης θέσης βρίσκονται οι δύο τελευταίες πόλεις<sup>366</sup>.

### 3.4. Το αρχαιολογικό περιβάλλον στην περιοχή της θέσης «Τρία Πλατάνια»

Η σημαντικότητα της προνομιακής από γεωμορφολογικής άποψης θέσης της αγροικίας στα «Τρία Πλατάνια» διαφαίνεται και από τα πολυάριθμα και σημαντικά αρχαιολογικά κατάλοιπα της ευρύτερης περιοχής, που αποτέλεσε πόλο έλξης διαχρονικά. Στην άμεση περιφέρειά της έχουν διαπιστωθεί ίχνη μίας σχετικά πυκνής, αλλά και διαχρονικής ανθρώπινης εγκατάστασης και παρουσίας.

#### 3.4.1. Διάσπαρτες αρχαιότητες

Στα νότια σε απόσταση 2,5 χλμ. από τη θέση «Τρία Πλατάνια» βρίσκεται η «Πηγή Αθηνάς» με τη νεολιθική κατοίκηση και το νεκροταφείο τύμβων της εποχής του χαλκού<sup>367</sup>. Επιπλέον, στην ίδια θέση ανασκάφηκε αγροικία και νεκροταφείο ρωμαϊκής εποχής<sup>368</sup>. Κάτω από τη ρωμαϊκή φάση της αγροικίας εντοπίστηκαν επιχώσεις που ανήκουν σε αγρόκτημα κλασικών-ελληνιστικών χρόνων, καθώς και ένας μεγάλος δακτυλιόσχημος αποθέτης που περιλάμβανε μεγάλη ποσότητα κεραμικής και οικοδομικό υλικό που χρονολογείται στα κλασικά χρόνια. Σε μικρή απόσταση, περίπου 250 μ., επίσης, νότια, εντοπίστηκε αποστραγ-

γιστική τάφος και μια κυκλική κατασκευή με αδιάγνωστη χρήση. Πρόκειται για μικρή αγροτική εγκατάσταση που πιθανόν να σχετίζεται με την αγροικία στα «Τρία Πλατάνια»<sup>369</sup>.

Στα βορειοδυτικά σε απόσταση 2,5 χλμ. της θέσης βρίσκεται η «Πηγή Αρτέμιδος» με τα οικιστικά κατάλοιπα και τις λακκοειδείς ταφές της ύστερης εποχής του χαλκού<sup>370</sup> και κοντά στη νότια όχθη του ρέματος «Τριανταφυλλιά», αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα μιας αγροικίας του 4ου αι. π.Χ<sup>371</sup>. Σε απόσταση 1,5 χλμ. και 5,5 χλμ. στις θέσεις «Κουκούλα» και «Πηγή Μουσών», με επιφανειακή έρευνα, εντοπίστηκε διάσπαρτη κεραμική κλασικών και ελληνιστικών χρόνων. Στην ίδια περιοχή στο «Λόφο Παππού» εντοπίστηκε κεραμική κλασικών χρόνων<sup>372</sup>. Σε απόσταση 14 χλμ. βόρεια, στην πεδινή παραθαλάσσια περιοχή της χώρας των αρχαίων Λειβήθρων, νότια του χειμάρρου της Ζηλιάνας, βρίσκεται η αγροικία στη θέση «Κομπολόι» που χρονολογείται στα τέλη του 4ου και στις αρχές 3ου αι. π.Χ<sup>373</sup>.

#### 3.4.2. Ηράκλειο και Φίλα

Σύμφωνα με τις γραπτές πηγές, στην περιοχή βρίσκονταν δυο σημαντικές πόλεις, το Ηράκλειο και η Φίλα. Η αρχαιολογική έρευνα τοποθετεί την ακρόπολη του Ηρακλείου στον λόφο του Κάστρου του Πλαταμώνα, περίπου 8 χλμ. βόρεια της αγροικίας στα «Τρία Πλατάνια». Κάτω από την ακρόπολη στη θέση «Κρανιά» αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου οικισμού και σημαντικά οικοδομικά κατάλοιπα και ευρήματα που χρονολογούνται από την πρώιμη εποχή του χαλκού ως τα παλαιοχριστιανικά χρόνια<sup>374</sup>.

364. Στις αρχαίες πηγές η Πίμπλεια αναφέρεται ως κόμη της περιοχής του Δίου. Η ακριβής θέση της Πίμπλειας δεν έχει προς το παρόν ταυτιστεί. Πληροφορίες σχετικά με τη θέση και τις αρχαίες πηγές που αναφέρονται στην Πίμπλεια, βλ. ΚΟΤΖΙΑΣ 1948-1949 [1951], 25-40/ ΡΑΡΑΖΟΓΛΟΥ 1988, 112 και ΠΟΥΛΑΚΗ 2008γ, ειδικά σημ. 25/ Για τη θέση της Πίμπλειας κοντά στο πεδίο βολής Λίτοχωρου στον Όλυμπο, βλ. ΠΟΥΛΑΚΗ 2013, 115/ Για το όνομα της πόλης από την περίδα νύμφη Πιμπλής, βλ. ΜΑΛΛΙΟΣ 2011, 81.

365. Για τις αρχές πηγές που αναφέρονται στην πόλη και τα όριά της κατά τους κλασικούς και ελληνιστικούς χρόνους, βλ. ΗΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ & ΡΑΣΧΙΔΙΣ 2004, 800-801/ Για το Δίον, βλ. ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗΣ 1981 [1983] και 1999/ ΠΟΥΛΑΚΗ 2013, 108-114.

366. Για το Ηράκλειο και τη Φίλα, βλ. ενότητα 3.4.2.

367. Για τα νεολιθικά και τα ευρήματα της εποχής του χαλκού στην «Πηγή Αθηνάς», βλ. ενότητα 3.3.1.

368. ΠΟΥΛΑΚΗ 2003 [2005], 459-463.

369. ΠΟΥΛΑΚΗ 2003β, 57.

370. ΠΟΥΛΑΚΗ 2013, 46-47.

371. Τα στοιχεία για την αγροικία στη θέση «Ρέμα Τριανταφυλλιά» προέρχονται από την ανασκαφική έκθεση, καθώς η θέση δεν έχει δημοσιευθεί.

372. Για το γεωμετρικό Ηράκλειο, βλ. ΠΟΥΛΑΚΗ 2008α.

373. Βλ. ΠΟΥΛΑΚΗ 2003β, 63-70.

374. Βλ. ΠΟΥΛΑΚΗ 2001 [2003], 334 κ.ε. και γενικά για τις αρχαιότητες στη θέση «Κρανιά», βλ. ΠΟΥΛΑΚΗ 2013, 117-123.

Το Ηράκλειο<sup>375</sup> ή Ηράκλεια που ονομάστηκε έτσι προς τιμήν του Ηρακλή του μυθικού προγόνου της δυναστείας των Τημενιδών<sup>376</sup>, ο Σκύλαξ Καρυανδεύς, υπολογίζοντας τη θέση της πόλης από τον Πηνειό, την ορίζει ως την πρώτη πόλη της Μακεδονίας<sup>377</sup>. Το Ηράκλειο το 169 π.Χ. αναφέρεται στις γραπτές πηγές ως περιτοιχισμένη πόλη, όμως, θα πρέπει να ήταν οχυρωμένο ήδη από την εποχή του πελοποννησιακού πολέμου<sup>378</sup>. Η πόλη διέθετε λιμάνι<sup>379</sup>. Η Αθήνα, που κατείχε ήδη την Μεθώνη, πρόσθεσε το 421/20 π.Χ. ως μέλος της Αθηναϊκής Συμμαχίας και το Ηράκλειο, για να διασφαλίσει την είσοδο από τη Θεσσαλία στη Μακεδονία μέσω των Τεμπών<sup>380</sup>.

Στις αρχαίες φιλολογικές πηγές δεν διασώζεται περιγραφή των ορίων της χώρας του Ηρακλείου. Βάσει των επιγραφικών μαρτυριών από τη Μακεδονία προκύπτει πως ο καθορισμός μεταξύ κωμών και πόλεων γινόταν σύμφωνα με τα φυσικά όρια, τα ιερά, τις ατραπούς, τις οδούς και τους ιδιωτικούς αγρούς<sup>381</sup>. Έτσι, η έκταση της πόλης τεκμηριώνεται από τη θέση της γειτονικής πόλης, αλλά και από την ίδια τη διαμόρφωση του εδάφους. Στα βορειοανατολικά ο χείμαρρος, Ζηλιάννα, πιθανόν να αποτελούσε το φυσικό όριο μεταξύ του Ηρακλείου και των Λειβήθρων, ενώ στα νότια, ακολουθώντας τα φυσικά όρια, λογικά θα πρέπει να τοποθετήσουμε τα όρια της επικράτειας του Ηρακλείου ως την περιοχή των Τεμπών τουλάχιστον έως τα μέσα του 3ου αι. π.Χ., πριν την ίδρυση της Φίλας<sup>382</sup>.

Μια από τις επιγραφές που βρέθηκαν στους Γόννους της Θεσσαλίας και χρονολογείται στο 220 π.Χ.

μας πληροφορεί πως η περιοχή από την έξοδο της κοιλάδας των Τεμπών στον Πηνειό και στην Ασκουρίδα λίμνη στα νοτιοδυτικά του δάσους της Καλλιπεύκης ήταν θέση αμφισβητούμενης χρήσεως και κτήσεως ανάμεσα στους Θεσσαλικούς Γόννους και το μακεδονικό Ηράκλειο. Επιπλέον, στην επιγραφή αναφέρεται πως υπήρχαν επόπτες και επιστάτες, ένας για κάθε πόλη, που επέβλεπαν την περιοχή και φρόντιζαν για τη διασφάλιση των ορίων. Η περιοχή γύρω από τη λίμνη δε φυλασσόταν, γιατί σε αυτήν δεν υπήρχαν βοσκοτόπια ούτε καλλιέργειες. Αντίθετα, η κοιλάδα των Τεμπών ήταν άξια φύλαξης και εκεί υπήρχαν *οικόπεδα* τα οποία καλλιεργούνταν και στα οποία υπήρχαν κατοικίες<sup>383</sup>.

Η έκταση αυτή ως τα Τέμπη θα πρέπει να υποθέσουμε πως ανήκε στην επικράτεια του Ηρακλείου. Αλλαγή στην κτηματογραφική χωροταξία συντελέστηκε κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, όπου τα εδάφη κατά μήκος του Πηνειού ως τα Τέμπη και τους Γόννους πέρασαν διοικητικά στη χώρα του Δίου<sup>384</sup>. Μεταβολές στη διαχείριση της περικής χώρας, ακόμη και μετακινήσεις ολόκληρων οικισμών στους κλασικούς, ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους σημειώνονται και σε άλλες περιοχές της Πιερίας<sup>385</sup>.

Τα οικοδομικά κατάλοιπα των αγροικιών και των μικρών αγροτικών εγκαταστάσεων που εντοπίστηκαν γύρω από τα «Τρία Πλατάνια» ανήκουν στην επικράτεια της χώρας του Ηρακλείου. Με βάση τα παραπάνω στοιχεία, αλλά και τον τρόπο που ήταν οργανωμένη η χώρα άλλων μακεδονικών πόλεων, όπως για παράδειγμα η χώρα της Πέλλας<sup>386</sup> και της Βέ-

375. Για παλαιότερη βιβλιογραφία και τις αρχαίες πηγές, βλ. PAPAOGLOU 1988, 114-125/ Συνολικά για το αρχαίο Ηράκλειο, βλ. ΠΟΥΛΑΚΗ 2008α, 2008β, 117-132 και 2013, 31 κ.ε., 84 κ.ε. και 117 κ.ε.

376. Για τη σχέση του Ηρακλή με τους Τημενίδες βασιλείς της Μακεδονίας και τις διάφορες απόψεις γύρω από την καταγωγή των Τημενιδών βασιλέων από τον Ηρακλή, βλ. ΜΑΛΛΙΟΣ 2011, 267-272.

377. «ἀπό δὲ Πηνετοῦ ποταμοῦ Μακεδόνες εἰσὶν ἔθνος, καὶ κόλπος Θερμαῖος, πρώτη πόλις Μακεδονίας Ἡράκλειον.» Σκύλαξ, *Περίπλους*, 66.

378. HATZOPOULOS 1996, 109 και HATZOPOULOS & PASCHIDIS 2004, 802.

379. ΠΟΥΛΑΚΗ 2013, 117-118.

380. HAMMOND & GRIFFITH 1995 159.

381. Για παράδειγμα η επιγραφή του «Χολομώντα» που βρέθηκε στην νοτιοανατολική Χαλκιδική και χρονολογείται στο 292/289 π.Χ. αναφέρεται στον καθορισμό μεταξύ κωμών και πόλεων κάποιας ορεινής ενδοχώρας με βάση τα φυσικά όρια, βλ. σχετικά ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ 1990, 109-123/ Αναφορά στα φυσικά όρια με τα οποία καθορίζονταν τα όρια μεταξύ των αρχαίων ελληνικών πόλεων, βλ. ISAGER & SKYDSGAARD 1992, 11.

382. Βλ. HATZOPOULOS & PASCHIDIS 2004, 802.

383. Για την επιγραφή των Γόννων βλ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ 1913.

384. PAPAOGLOU 1988, 103-124.

385. Στοιχεία για πληθυσμιακές μεταβολές και τη χρήση του χώρου στην αρχαία Πιερία, βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ 2011, 25-41, όπου βιβλιογραφία και οι αρχαίες πηγές.

386. Για τη χώρα της Πέλλας που αποτελούνταν από δορυφορικούς οικισμούς και αγροικίες, βλ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ 1990, 205-231 και ειδικά 223-224.

ροιας<sup>387</sup>, μπορούμε να συμπεράνουμε πως στη χώρα του Ηρακλείου υπήρχαν κώμες, μικροί δορυφορικοί οικισμοί, και αγροικίες. Παρά ταύτα, δεν είναι εύκολο να διαπιστωθεί αν αυτοί οι οικισμοί ήταν αυτόνομες πολιτικές μονάδες ή υπάγονταν στο Ηράκλειο ή σε άλλο πολιτικό σχηματισμό.

Σύμφωνα με τις επιγραφές της Λευκόπετρας<sup>388</sup> και τις πληροφορίες από άλλους πολιτικούς σχηματισμούς τόσο στη Μακεδονία όσο και στη νότια Ελλάδα, ο Χατζόπουλος, μελετώντας την περίπτωση της Βέροιας, διατυπώνει την άποψη πως τουλάχιστον οι κώμες που βρίσκονταν στην περιοχή κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, αλλά και ήδη από την ύστερη κλασική περίοδο<sup>389</sup> θα διέθεταν κάποια ελάχιστη οργάνωση και μια μορφή αναγνωρισμένου νομικού καθεστώτος με κάποιο βαθμό τοπικής αυτονομίας<sup>390</sup>. Κάτι ανάλογο θα πρέπει να υποθέσουμε και για την περίπτωση του Ηρακλείου.

Για την καλύτερη φύλαξη των μακεδονικών συνόρων και τον έλεγχο των Τεμπών<sup>391</sup>, μετά τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. στο νοτιότερο άκρο της επικράτειας του Ηρακλείου, ιδρύθηκε η πόλη Φίλα<sup>392</sup> από τον Δημήτριο Β΄, γιο του Αντιγόνου Γονατά, προς τιμήν της μητέρας του, Φίλας<sup>393</sup>. Η αρχαιολογική έρευνα τοποθετεί τη Φίλα 5 χλμ. νότια της αγροικίας στα «Τρία Πλατάνια», στον λόφο «Καραλή», ο οποίος αποτελεί τον πλησιέστερο λόφο προς το Δέλτα του Πηνειού<sup>394</sup>.

### 3.4.3. Δρόμοι και περάσματα

Η Πιερία βρίσκεται πάνω στο σημαντικότερο οδικό άξονα της ελληνικής χερσονήσου, ενώ παράλληλα

αποτελεί τον δίαυλο που ενώνει τη Μακεδονία με τη Θεσσαλία και τη νότια Ελλάδα. Στην αρχαιότητα ο σημαντικός αυτός οδικός άξονας προσέγγιζε τη Μακεδονία από τα Τέμπη και οδηγούσε από τη Φίλα και το Ηράκλειο στο Δίον, την Πύδνα και τη Μεθώνη, και αφού διέσχισε την Πιερία, διασταυρωνόταν με μια κατεύθυνση προς την Πέλλα και με μια άλλη προς τη Βέροια<sup>395</sup>.

Στο νότιο όριο της Πιερίας, βρίσκεται η δίοδος των Τεμπών, ανάμεσα στον Κάτω Όλυμπο και την Όσσα, ένα από τα σημαντικότερα φυσικά περάσματα που συνδέει διαχρονικά την ευρύτερη περιοχή με τη Θεσσαλία<sup>396</sup>. Η περιοχή αυτή υπήρξε ιδιαίτερης στρατηγικής σημασίας κατά τους ιστορικούς χρόνους και έπαιξε αδιαμφισβήτητα σημαντικό κοινωνικοοικονομικό ρόλο στην προϊστορική εποχή. Στην αρχαιότητα, από στρατηγικής άποψης, η κοιλάδα ήταν δύσκολο να κυριευτεί με έφοδο. Για παράδειγμα ο Ξέρξης το 480 π.Χ. κατά την εισβολή στην Ελλάδα δεν τόλμησε να περάσει από εκεί, καθώς το πέρασμα φυλασσόταν από φρουρά των πόλεων της νότιας Ελλάδας<sup>397</sup>, έτσι στράφηκε προς τους ορεινούς όγκους στα δυτικά της Πιερίας, που την οχύρωναν φυσικά, και υπήρχαν άλλα δύο σημαντικά περάσματα. Πρόκειται για το πέρασμα των στενών της Πέτρας ανάμεσα στον Άνω Όλυμπο και τον Τίταρο και για τη δίοδο της Ζηλιάνας ανάμεσα στον Κάτω και Άνω Όλυμπο.

Στο πρώτο πέρασμα κατέληγαν δύο διαφορετικές διαδρομές. Ο κύριος δρόμος διέσχισε τη ράχη ανάμεσα στον Όλυμπο και τον Τίταρο, κατέβαινε κατά μήκος της δυτικής πλευράς της κοιλάδας του ποταμού

387. Για τη χώρα και τις κώμες της Βέροιας, βλ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ 1990, 57-66.

388. Για τις επιγραφές της Λευκόπετρα Ημαθίας, βλ. σχετικά ΠΕΤΣΑΣ 1966 [1968], 352-354 και PETSAS κ.ά. 2000.

389. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ 1990, 66.

390. Η άποψη του Χατζόπουλου προκύπτει από τις επιγραφικές μαρτυρίες, όπου γίνεται λόγος για πολίτες της Βέροιας που μπορούσαν να αναφέρονται με τον τύπο «Βεροιαίος οίκον εν» είτε απλά με το δημοτικό της κώμης, βλ. σχετικά ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ 1990, 63.

391. «castella se, quae super Tempe essent et circa Philam» Λίβιος, *Ub Urbe Condita*, 44. 7. 12.

392. «Inter haec consul a Phila Popilium cum duobus milibus armatorum Heracleum mittit. abest a Phila quinque milia ferme passuum» Λίβιος, *Ub Urbe Condita*, 44. 8. 8-9/ Για τη θέση της πόλης κοντά στον Πυργετό, βλ. PAPAΖΟΓΛΟΥ 1988, 115-116.

393. «Φίλα πόλις Μακεδονίας, κτίσμα Δημητρίου τοῦ Ἀντιγόνου παιδός, τοῦ Γονατᾶ καλουμένου, ὃς ἀπὸ τῆς τούτου μητρὸς Φίλας ἐπὶ τοῦ Πηνειοῦ ἔκτισε πόλιν Φίλαν» Στέφανος Βυζάντιος, *Εθνικά*, (επιτομή), βλ. λέξη Φίλα.

394. ΠΟΥΛΑΚΗ 2003α, 28-29.

395. Για την πορεία του οδικού αυτού άξονα που ήταν σε χρήση ήδη από την προϊστορική εποχή, βλ. ΓΟΥΝΑΡΟΠΟΥΛΟΥ & ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ 1998, 41.

396. Ο Πίκουλας αναφέρει πέντε περάσματα ανάμεσα στην Περραιβία και την Πιερία, βλ. ΠΙΚΟΥΛΑΣ 2008 [2011], 249-254.

397. STÄHLIN 2002, όπου και οι αρχαίες πηγές.

Μαυρονερίου, όπου κατέληγε χαμηλότερα στα στενά της Πέτρας. Ένας δεύτερος, μικρότερος δρόμος οδηγούσε από το Πύθιο μέσω Κοκκινοπηλού, από εκεί κατέβαινε στην κοιλάδα του Μαυρονερίου και κατέληγε, ομοίως, στα στενά της Πέτρας<sup>398</sup>. Σε μια από τις δύο διαδρομές ίσως αναφέρεται η «άνω οδός» του Ηροδότου που ακολούθησε ο Ξέρξης το 480 π.Χ., για να οδηγηθεί από τη Μακεδονία στη Θεσσαλική Περραιβία<sup>399</sup>.

Στο δεύτερο πέρασμα, Ζηλιάνας-Κάτω Ολύμπου, αναφέρεται ο δρόμος που οδηγούσε από τη θεσσαλική Περραιβία στο εσωτερικό της Πιερίας και τη διέσχιζε νότια. Το πέρασμα αυτό συνδέεται με ένα από σημαντικότερα ιστορικά γεγονότα στην ιστορία της αρχαίας Ελλάδας. Μετά από τρία χρόνια πολεμικών συγκρούσεων (171-169 π.Χ.) ανάμεσα στον ρωμαϊκό και τον μακεδονικό στρατό, την άνοιξη το 168 π.Χ., ο ύπατος Αιμίλιος Παύλος ακολούθησε αυτό τον δρόμο, τον οποίο είχε ακολουθήσει νωρίτερα το 169 π.Χ. και ο ύπατος Μάρκιος Φίλιππος, για να βρεθεί αντιμέτωπος με τον μακεδονικό στρατό, υπό την ηγεσία του βασιλιά Περσέα, με αποτέλεσμα την ήττα των Μακεδόνων στη μάχη της Πύδνας το 168 π.Χ.<sup>400</sup>.

### 3.5. Πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο

Σημαντικό ρόλο στην κατανόηση του χαρακτήρα της οικονομίας της Μακεδονίας των ελληνοιστικών χρόνων, προϋποθέτει η γνώση της οικονομίας στα χρόνια του Φιλίππου Β' και του Αλεξάνδρου Γ' και αυτό,

επειδή την περίοδο της βασιλείας τους συνέβησαν σημαντικές αλλαγές στις πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές δομές του κράτους, που καθόρισαν ουσιαστικά τη μετέπειτα εξέλιξή του σε όλους αυτούς τους τομείς<sup>401</sup>.

Η οικονομία της Μακεδονίας βασιζόταν αρχικά στη νομαδική κτηνοτροφία. Η οικονομική αυτή πραγματικότητα αντανακλάται και στους ιδρυτικούς μύθους, σύμφωνα με τους οποίους, οι τρεις ιδρυτές του μακεδονικού βασιλείου ήταν κτηνοτρόφοι<sup>402</sup>. Ο Φίλιππος Β' 360/359-336 π.Χ., πραγματοποιώντας έργα που αφορούσαν στην αποξήρανση των ελών<sup>403</sup>, στην αποψίλωση των δασών και στον έλεγχο των πλημμυρών<sup>404</sup>, εξασφάλισε νέες καλλιεργήσιμες γαίες, και μετέτρεψε σταδιακά τους Μακεδόνες από ποιμένες σε αγρότες. Την εποχή αυτή οι άνθρωποι αρχίζουν να κατοικούν σε μόνιμες εγκαταστάσεις στην ύπαιθρο και να επενδύουν στην αμειλοργία και στη δενδροκομία<sup>405</sup>. Η κτηνοτροφία δεν εγκαταλείφθηκε, αλλά πλέον ήταν στα χέρια των μεγάλων γαιοκτημόνων<sup>406</sup>. Η ανάπτυξη των δραστηριοτήτων μεταποίησης των πρώτων υλών που προέρχονταν από τη γεωργία, την κτηνοτροφία και την εκμετάλλευση των δασών<sup>407</sup> και πιθανόν λιγότερο από την εκμετάλλευση των ορυχείων<sup>408</sup>, καθώς και η εμπορευματοποίησή τους, οδήγησε στην άνθιση του εμπορίου<sup>409</sup>. Επιπλέον, οι μετοικεσίες<sup>410</sup> που οργάνωσε συνέβαλαν στην αύξηση του γηγενούς πληθυσμού, στην αξιοποίηση των καλλιεργήσιμων εδαφών και στη δημιουργία ισχυρών αστικών κέντρων. Στην Κάτω Μακεδονία, βέβαια,

398. Για την πορεία αυτών των δύο διαδρομών, βλ. HAMMOND & GRIFFITH 1995, 568-569, όπου και οι αρχαίες πηγές.

399. STÄHLIN 2002, 68/ Πρβλ. HAMMOND & GRIFFITH 1995, 569.

400. Για τη μάχη της Πύδνας και τα γεγονότα που προηγήθηκαν, βλ. HAMMOND & WALBANK 1995, 565-581.

401. Γενικά για την οικονομία των ελληνοιστικών χρόνων, βλ. DAVIES 1984 και ΞΥΔΟΠΟΥΛΟΣ 2012.

402. Για την εκδοχή του ιδρυτικού μύθου των Τημενιδών, από τα τρία αδέρφια Γαυάνη, Αέροπο και Περδίκκα, που ήταν βοσκοί, βλ. ΜΑΛΛΙΟΣ 2011, 181 κ.ε.

403. Αποξηράνσεις ελών σε ευρεία κλίμακα πραγματοποιήθηκαν στην εκτεταμένη πεδιάδα των Φιλίππων και στην παράκτια πεδιάδα του Θερμαϊκού κόλπου, βλ. σχετικά HAMMOND & GRIFFITH 1995, 697.

404. HAMMOND & GRIFFITH 1995, 697.

405. HAMMOND & GRIFFITH 1995, 698.

406. Πρβλ. ενότητα 1.5, που αναφέρεται στην κτηνοτροφία.

407. Γενικά για τη μακεδονική ξυλεία τα είδη και τη χρήση τους, βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ 2011, 99-103, όπου και οι αρχαίες πηγές.

408. Σύμφωνα με τη μελέτη της νομισματοκοπίας η πλειονότητα των εκδόσεων σε χρυσό στο όνομα του Φιλίππου Β' είναι μεταθανάτιες κοπές. Το συμπέρασμα αυτό θέτει σε αμφισβήτηση το γεγονός ότι η οικονομική ευχέρεια του Φιλίππου οφείλεται στην εντατική εκμετάλλευση των ορυχείων αργύρου και χρυσού του Παγγαίου, βλ. σχετικά ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 2010, 46.

409. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 2010, 40/ ΞΥΔΟΠΟΥΛΟΣ 2012, 22/ Για την οικονομία και το εμπόριο στη Μακεδονία, βλ. ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ 2003γ, 141-145.

410. Για την ενίσχυση των πόλεων και των εσχατιών της επικράτειας με μετακινήσεις ολόκληρων πληθυσμών στα χρόνια του Φιλίππου Β', βλ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 2010, 52, όπου σχόλια και βιβλιογραφία.

υπήρχαν ήδη σημαντικά αστικά κέντρα, νοτιοελληνικές αποικίες και λιμάνια. Έτσι, η περιοχή αυτή είχε περισσότερες προϋποθέσεις για οικονομική ανάπτυξη<sup>411</sup>. Οι εταίροι<sup>412</sup> του Φιλίππου μετατράπηκαν σε γαιοκτήμονες, καθώς μοιράστηκαν τα εδάφη του βασιλείου. Ένα μέρος της γης δόθηκε σε ακτήμονες, με αποτέλεσμα σταδιακά να δημιουργηθεί μια μεσαία τάξη γαιοκτημόνων, η οποία αποτελούσε και τον κορμό του βαριά οπλισμένου πεζικού<sup>413</sup>. Επιπλέον, με τις επιτυχίες εκστρατείες, την αναδιοργάνωση του στρατού<sup>414</sup> και της οικονομίας ο Φίλιππος κατάφερε να διπλασιάσει την έκταση του μακεδονικού κράτους<sup>415</sup>. Η ενσωμάτωση των κατακτημένων λαών, μέσα σε παραδοσιακά και νέα συστήματα οδήγησε στη δημιουργία μιας εθνικής συνείδησης, γεγονός που καθιερώνει τη Μακεδονία ως το πρώτο εδαφικό, εθνικό κράτος στην Ευρώπη<sup>416</sup>. Η ενοποίηση σε διπλωματικό και πολιτικό επίπεδο της Άνω και Κάτω Μακεδονίας από τον Φίλιππο Β' αποτέλεσε μια από τις μεγαλύτερες επιτυχίες του<sup>417</sup>.

Στη συνέχεια ο Αλέξανδρος Γ' εδραίωσε τις κατακτήσεις του πατέρα του, και παράλληλα τις διεύρυνε. Ένας νέος οικονομικός χώρος, πλέον, εκτεινόταν από τα παράλια του Ιονίου ως τα ανατολικά σύνορα της Περσίας και από τη Χερσόνησο του Αίμου ως την Κυ-

ρηναική<sup>418</sup>. Οι οδικές αρτηρίες προς τη Μικρά Ασία και την Εγγύς Ανατολή βελτιώθηκαν<sup>419</sup>. Την περίοδο αυτή εξαιτίας της τροφοδοσίας του στρατού του Αλεξάνδρου με έμψυχο υλικό από τη Μακεδονία, δημιουργήθηκε στο εσωτερικό της, οξύ δημογραφικό πρόβλημα και ανωμαλίες στις γεωργικές και κτηνοτροφικές δραστηριότητες. Ωστόσο, στη Μακεδονία εισέρρευσε μεγάλος πλούτος, σε χρήμα και τιμαφή, που έφεραν μαζί τους οι βετεράνοι και οι απολυμένοι στρατιώτες του Αλεξάνδρου που επέστρεψαν<sup>420</sup>. Μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου Γ', εξελίσσονται αλληπάλληλες κρίσεις και έριδες μεταξύ των διαδόχων, που ενδιαφέρονταν για τον μακεδονικό θρόνο<sup>421</sup>.

Ο Κάσσανδρος, μετά τον θάνατο του Αντίπατρου, το 319 π.Χ., κατόπιν μιας σειράς γεγονότων<sup>422</sup> πήρε τον τίτλο του βασιλιά της Μακεδονίας, το 305/4 π.Χ.<sup>423</sup>. Η περίοδος από την εποχή του Αντίπατρου ως τον Κάσσανδρο υπήρξε περίοδος απομόνωσης και εσωστρέφειας για τη Μακεδονία<sup>424</sup>. Ωστόσο, ο Κάσσανδρος τα μεγάλα χρηματικά ποσά που είχαν καταλήξει, από τα θησαυροφυλάκια της Ασίας στη Μακεδονία<sup>425</sup>, τα χρησιμοποίησε για την υλοποίηση πολλών και σημαντικών έργων, όπως η βελτίωση του οδικού δικτύου, η δημιουργία νέων πόλεων και η ανάπλαση των παλαιότερων<sup>426</sup>.

411. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 2010, 36.

412. Για τους εταίρους της εποχής του Φιλίππου Β' και του Αλεξάνδρου Γ' και τη σύνδεσή τους με τους ιππείς του στρατού και τα ανώτερα στρατιωτικά αξιώματα, βλ. HAMMOND & GRIFFIT 1995, 400-401/ Για την εννοιολογική σημασία της λέξης «εταίρος», τη χρήση της λέξης στον Όμηρο και στις γραπτές πηγές που αναφέρονται στους εταίρους της μακεδονικής κοινωνίας, βλ. CARLIER 2008, 261-262.

413. ΞΥΔΟΠΟΥΛΟΣ 2012, 22.

414. Για την αναδιοργάνωση του στρατού την εποχή του Φιλίππου Β', βλ. HAMMOND & GRIFFIT 1995, 442-482/ Για την πραγματοποίηση των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών στόχων του Φιλίππου μέσω του στρατού, βλ. GABRIEL 2010, 167.

415. Για το ανατολικό και το δυτικό σύνορο της Μακεδονίας την εποχή της ανάρρησης του Φιλίππου Β' και την επέκταση της επικράτειας της Μακεδονίας την εποχή του, βλ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ 1995, 167-168, όπου και βιβλιογραφία.

416. GABRIEL 2010, 2-3.

417. ΞΥΔΟΠΟΥΛΟΣ 2012, 22.

418. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ 1995, 168.

419. ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ 2003γ, 144.

420. Πρόκειται για τους νεόνυμφους που το 334 π.Χ. τους δόθηκε άδεια να επιστρέψουν στη γενέθλια γη με την υποχρέωση να μεταβούν στο Γόρδιο το επόμενο έτος και για τους ηλικιωμένους και ασθενείς βετεράνους που το 329 π.Χ. μετά τον Ώξο επέστρεψαν, στη Μακεδονία, βλ. σχετικά ΘΕΜΕΛΗΣ & ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 1997, 186-187/ Πρβλ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 2010, 98.

421. ΞΥΔΟΠΟΥΛΟΣ 2012, 24.

422. Σχετικά με τα γεγονότα από το 317 έως το 306 π.Χ. βλ. HAMMOND & WALBANK 1995, 123 κ.ε./ Για τα πολεμικά γεγονότα των ετών 306-301 π.Χ., βλ. HAMMOND & WALBANK 1995, 195-199.

423. ADAMS 1984, 153 κ.ε./ GEHRKE 2009, 70.

424. ΞΥΔΟΠΟΥΛΟΣ 2012, 24.

425. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 2010, 100.

426. VALASSIADIS 2005, 405.

Το 298/7 π.Χ. η περιοχή της Μακεδονίας καταλαμβάνεται από τον Δημήτριο Πολιορκητή. Η περίοδος που ακολουθεί αποτελεί για τη Μακεδονία περίοδο κρίσης<sup>427</sup>. Μετά τον θάνατο του Δημητρίου Πολιορκητή στον μακεδονικό θρόνο ανέβηκε το 282/1 π.Χ. ο Πτολεμαίος Κεραυνός. Την ίδια εποχή θύελλα ξέσπασε στη βαλκανική χερσόνησο. Οι Γαλάτες, που κατά τη μετανάστευσή τους από τη Δύση είχαν φτάσει ήδη από τη εποχή του Αλεξάνδρου Γ' ως τις ανατολικές περιοχές του Δουνάβεως, προχώρησαν και το 280 π.Χ. εισέβαλαν στη Θράκη και σε κάποια μάχη νίκησαν τον μακεδονικό στρατό, το 279 π.Χ. Σε αυτή τη μάχη σκοτώθηκε και ο ίδιος ο Πτολεμαίος Κεραυνός. Μετά την εισβολή των Γαλατών και τον θάνατο του Κεραυνού στη Μακεδονία επικράτησε πλήρης αναρχία. Το 277 π.Χ. στη Λυσιμάχεια της Θράκης ο Αντίγονος Β' Γονατάς νίκησε τους Γαλάτες<sup>428</sup>. Η νίκη αυτή του Αντιγόνου Β' του άνοιξε τον δρόμο για τον μακεδονικό θρόνο. Οι συνέπειες όμως των ταραγμένων αυτών ετών ήταν ανυπολόγιστες για τη Μακεδονία. Η πτώση της γεωργικής και κτηνοτροφικής παραγωγής, σε συνδυασμό με τη λειψανδρία που προκλήθηκε εξαιτίας της απώλειας χιλιάδων ανδρών που είχαν χαθεί στις μάχες, δημιούργησαν οικονομική δυσχέρεια στο μακεδονικό βασίλειο. Ο Αντίγονος Γονατάς κατάφερε να ισχυροποιήσει το κράτος του στρατιωτικά και να αποκαταστήσει την οικονομία της Μακεδονίας<sup>429</sup>. Η γεωργική και κτηνοτροφική παρα-

γωγή όχι μόνο κάλυπτε τις ανάγκες του κράτους, αλλά ένα μεγάλο μέρος της εξαγόταν. Την περίοδο αυτή παρατηρούνται οικονομικές συναλλαγές με τα νησιά του Αιγαίου και τις πόλεις της νότιας Ελλάδας. Η μακεδονική ξυλεία αποτελούσε πολύ καλής ποιότητας πρώτη ύλη για την κατασκευή πλοίων<sup>430</sup>, αλλά και για οικοδομική χρήση<sup>431</sup>. Η παραγωγή και εξαγωγή της καθόρισε σε μεγάλο βαθμό τις οικονομικές και πολιτικές σχέσεις της Μακεδονίας με πολλές νοτιοελλαδικές πόλεις και ιδιαίτερα με την Αθήνα ήδη από τους κλασικούς χρόνους<sup>432</sup>. Την εποχή αυτή όμως, όπως διαπιστώνεται και από τις επιγραφές της Δήλου και της Χίου<sup>433</sup>, αναπτύσσεται έντονη δραστηριότητα από τη Μακεδονία προς τις νοτιοελλαδικές πόλεις, όπου εκτός από ξυλεία μεταφέρονταν πίσσα και σιτηρά. Η Πιερία φαίνεται πως αυτή την περίοδο συμβάλλει σημαντικά στην ενίσχυση της οικονομίας του μακεδονικού βασιλείου, καθώς η περική γη τροφοδοτεί με ξυλεία<sup>434</sup>, πίσσα<sup>435</sup>, γεωργικά αλλά και κτηνοτροφικά προϊόντα τη μακεδονική ενδοχώρα αλλά και περιοχές εκτός Μακεδονίας<sup>436</sup>.

Ο Αντίγονος Β' πεθαίνει το 240 π.Χ. και κατόπιν μιας σειράς διαδοχών και γεγονότων<sup>437</sup>, το 221 π.Χ. στον μακεδονικό θρόνο ανεβαίνει ο Φίλιππος Ε'<sup>438</sup>, ο οποίος κατάφερε να αυξήσει τα έσοδα του κράτους μέσω της γεωργικής και κτηνοτροφικής παραγωγής, τον έλεγχο των λιμενικών τελών και τη διάνοιξη νέων ορυχείων<sup>439</sup>. Επιπλέον, ενίσχυσε τον πρωτογενή το-

427. Γενικά για τη δράση του Δημητρίου Πολιορκητή, βλ. WILL 1984, 101-109.

428. WILL 1984, 117.

429. Για τη δράση του Αντιγόνου Γονατά στη Μακεδονία, βλ. WALBANK 1984α, 224-228.

430. Θεόφραστος, *Περί φυτών Ιστορίας*, 4. 5. 5.

431. Θεόφραστος, *Περί φυτών Ιστορίας*, 5. 2. 1.

432. Για τις συνεχείς εξελισσόμενες σχέσεις της Μακεδονίας και της Αθήνας, τις μεταξύ τους συμμαχίες και τα ψηφίσματα που καθόριζαν την προμήθεια της μακεδονικής ξυλείας κατά τους κλασικούς και ελληνιστικούς χρόνους, βλ. αναλυτικά ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ 2011, 99-102 και ειδικά σημ. 455 και 456 όπου αρχαίες πηγές και βιβλιογραφία.

433. Βλ. ΞΥΔΟΠΟΥΛΟΣ 2012, 28, όπου και βιβλιογραφία.

434. Για την περική ξυλεία, βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ 2011, 103-105.

435. Για τη μακεδονική ρητίνη και πίσσα, τα είδη και τη χρήση τους, βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ 2011, 81-98, όπου και αρχαίες πηγές.

436. Βλ. σχετικά ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ 2011, 93.

437. Για τα γεγονότα από το 339/8 έως το 229 π.Χ., βλ. HAMMOND & WALBANK 1995, 331-349/ Για τη δράση του Αντιγόνου Δώσωνος, βλ. WALBANK 1984β, 453-457.

438. Την εποχή του σημάδεψε ο Συμμαχικός Πόλεμος, το 220 π.Χ. στον οποίο ο Φίλιππος κερδίζει τη μάχη με τους Αιτωλούς που είχαν εισβάλει στη Φωκίδα και την Αργολίδα, ο Α' Μακεδονικός Πόλεμος, ο οποίος έληξε το 205 π.Χ με τη συνθήκη της Φοινίκης, και ο Β' Μακεδονικός Πόλεμος, το 200 π.Χ., ο οποίος τελείωσε με τη συντριβή του μακεδονικού στρατού το 197 π.Χ. στις Κυνός Κεφαλές της Θεσσαλίας. Τα επόμενα χρόνια της βασιλείας του ο Φίλιππος Ε' συμμετέχει σε εκστρατεία εναντίον του Αντίοχου της Συρίας, ως σύμμαχος της Ρώμης και παράλληλα αναδιοργανώνει τη Μακεδονία και επεκτείνει την κυριαρχία του στη Θράκη, βλ. GEHRKE 2009, 294-300 για τα ιστορικά γεγονότα με ανάλυση, σχόλια και βιβλιογραφία.

439. ΞΥΔΟΠΟΥΛΟΣ 2012, 32.

μέα κυρίως στις πόλεις της Κάτω Μακεδονίας, οργανώνοντας μετοικεσίες από τη Θράκη και προώθησε τον δευτερογενή τομέα μέσω της βελτίωσης των οδικών δικτύων και του θαλάσσιου εμπορίου. Την εποχή του οι μακεδονικές πόλεις βρίσκονταν σε ευημερία. Το 179 π.Χ. ο Φίλιππος Ε΄ πεθαίνει και τον διαδέχεται ο γιός του Περσέας<sup>440</sup>.

Η ιστορική παρουσία του Περσέως συνδέθηκε με τον τελευταίο πόλεμο εναντίον της Ρώμης, τον Γ΄ Μακεδονικό Πόλεμο (171-168 π.Χ.) που έληξε με την ήττα της Μακεδονίας στη μάχη της Πύδνας το

168 π.Χ., γεγονός που σήμανε την οριστική κατάλυση του μακεδονικού βασιλείου<sup>441</sup>. Οι Ρωμαίοι, όμως, δεν ήταν έτοιμοι να καταστήσουν επαρχία τους την Μακεδονία, η οποία ανακηρύσσεται αυτόνομη κάτω από ρωμαϊκή επικυριαρχία, όμως, με δρακόντειους περιορισμούς. Το 149 π.Χ. οι Μακεδόνες ξεσηκώνονται με την παρότρυνση του Ανδρίσκου που εμφανιζόταν ως γιος του Περσέα. Η επανάσταση του Ανδρίσκου καταπνίγεται το 148 π.Χ. Η Μακεδονία, από κέντρο αποφάσεων, μετατρέπεται σε ρωμαϊκή επαρχία<sup>442</sup>.

---

440. HAMMOND & WALBANK 1995, 509.

441. Για τη μάχη της Πύδνας, βλ. αναλυτικά HAMMOND & WALBANK 1995, 572-581.

442. Για τα γεγονότα μετά τη μάχη της Πύδνας και την πολιτική που άσκησαν οι Ρωμαίοι στη Μακεδονία, βλ. HAMMOND & WALBANK 1995, 582-593.